

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1949

— ՄԱՐՏ —

ԹԻՒ 3

ԼՈՒՐՋ ԱԽՏԱՆՇԱՆՆԵՐ

Ա.

Ըսած ենք ուրիշ առիթով մը, կը կրկնենք հոս, թէ մեր պատմութեան այս վերջի կէս դարուն մանաւանդ, մեր եկեղեցին չկրցաւ շարունակել իր պատմական դերը, ու զործիք եղաւ մէկ կողմէն մեր ազգային քաղաքականութեան և միւս կողմէն պատահականութեանց և տուժեց չարաչար:

Քսել չենք ուզեր անշուշտ թէ Հայ եկեղեցին և եկեղեցականութիւնը պէտք էին մեկուսացած մնալ ժամանակի և միջավայրի ազդեցութիւններէն, սակայն ժամանակին տրուելիք տուրքը պէտք չէր այնքան շատ ըլլար, նուազեցնելու աստիճան եկեղեցիի ներքին ճշմարտութեան և առաքելութեան լոյսն ու նկարագիրը:

Հայ եկեղեցին հաւատարիմ չմնաց իր պատմութեան, իր հայրերու աւանդութեան և իմաստութեան, ու ծանծաղամտօրէն ենթարկուեցաւ ժամանակի ազդեցութիւններուն, և կամ ընդհակառակն ստանձնեց կրաւորական դեր մը միայն: Ակներ և է այսօր սա իրողութիւնը, թէ հայ ժողովուրդը ներկայիս կազմակերպուելէ աւելի կազմալուծութեան կ'երթայ, վասնզի եկեղեցին որ երկար դարեր շարունակ, պահպան հրեշտակն ու զօդակալը հանդիսացաւ մեր ժողովուրդին, այժմ կենդանութեան քիչ նշաններ ցոյց կուտայ և տակաւ կը թերանայ ստանձնելու իր պատմական դերին ամբողջական պատասխանատուութիւնը: Այդ իսկ պատճառաւ սփիւռքի հայութիւնը մօտ է կորսնցնելու իր հոգիի յատկանիշերը, խորթ ազդեցութիւններու և օտար մշակոյթներու մաշումին ենթակայ: Այս հանգամանքին արդիւնքն է զուցէ որ այսօր դէպքերը կը վարեն մեր ճակատագիրը, բայց էր երբեմն երբ մենք զիսէինք մեր կեանքը հանդերձել դէպքերու և ժամանակի բերումներու ազդեցութիւններէն վեր իմաստութեամբ և մղումներով: Այս է պատճառ նոյնպէս, որ մեր հասարակութիւնը, ըլլայ անհատաբար կամ խմբակցօրէն, չունենայ պահանջուած սրտայոյզ հետաքրքրութիւնն ու ոգեւորութիւնը Հայ եկեղեցւոյ նկատմամբ: Տակաւին ոմանք քաղ մը աւելի առաջ կ'երթան նկատելու աստիճան զայն անարձագանգ անցեալ մը, որուն դերը դադրած ըլլայ այլեւս իր երբեմնի զործօնութենէն:

Անոնք որ կէս դարէ ի վեր այսպէս քանդել կ'ուզեն Հայ Եկեղեցւոյ դարաւոր ոգին, յանուն նոր հանգանակներու, չկրցին ստեղծել սակայն ուրիշ միութիւն մը՝ որ կուտան կարենար ըլլալ մեր ժողովուրդի միութեան: Ու ճիշդ անոր համար մեր հասարակութեան ծոցին մէջ հետզհետէ կը շատնան մտայնութիւններ՝ որոնք բազմատեսակ զաղափարներու և դատերու կ'ուզեն ծառայել միաժամանակ, ու առաջատու բանալ ամէն փշող հովին, այրելով այսկերպ իրենց պաշտածները և փոխադարձաբար պաշտելով իրենց այրածները:

Հոս կանխենք ըսելու թէ մեր դարաւոր պատմութեան ընթացքին, հոգեւոր և աշխարհալիամ գոյգ դասերը, կամ այսօրուան բացատրութեամբ, դասակարգերը, մեր մէջ, չափի և համեմատութեան վերաբերմունքով չէ որ իրարու մօտ եկած և իրենց միաւորութեամբը ուժաւորած են ազգային կեանքը, այլ զիրենք ստորոգող առանձնաւորութիւններուն անհրաժեշտ պատշաճեցումովը իրարու, իրենց բնորոշիչ առաւելութիւններուն ազդեցումովը իրարու մէջ: Անոնք եզրեք չեն իրարու նկատմամբ այլ **սարքեր**՝ որոնք կրնան յարակցիլ միայն, և ո՛չ թէ կողմեր: Պատահականութիւն չէ անոնց կապը, այլ անհրաժեշտութիւնը: Պատմութեան պատգամն ու դասն է այս, ու պատմութեան դէմ դաւել, պիտի նշանակէր դաւել ինքզինքին: Մեր պատմութեան բախտորոշ շրջաններուն մենք գիտցած ենք հետեւել մեր պատմութեան այդ ձայնին, իրազործելու համար մեր փրկութեան գործը: Ե. դարու մեր գոյամարտին մասնաւորաբար Վարդանանք և Ղեւոնդեանք, մեր մէջ, այդ սկզբունքը ամենաբարձր աստիճանի մը վրայ փառաւորողները եղան:

Եկեղեցին և աշխարհիկ տարրերը միշտ միասին, այս է եղած մեր ազգային ողջմտութեան կանոնը, ազգին ներկային և ապագային վերաբերող կարեւորագոյն գործառնութեանց, մանաւանդ անոր ճակատագրին ու գոյութեան հետ կապ ունեցող մեծ խնդիրներու մէջ: Ամէն անգամ որ ունեցած ենք պետական կեանք՝ արքունիք ու հայրապետանոց, տարբեր պարագաներու մէջ՝ միշտ ժողովուրդի ներկայացուցիչ իշխանութիւնը և Եկեղեցին համախոհ և համագործակից են եղած: Չէ եղած ազգային շարժումի գործ մը կամ փորձ մը, Վարդանանց և Ղեւոնդեանց օրերէն սկսեալ մինչև Իսրայէլ Օրիի, Շահմիրեանի և Յովսէփ Էմինի օրերը, և մինչև մեր ժամանակը, ուր այդ երկուքը միասին եղած չլինին: Զուտ կրօնական բնոյթ ունեցող հարցերու մէջ կրբը ինքն իր մէջ միայն, ու աշխարհիկ դասը զուտ քաղաքական նկարագիր ունեցող գործերու մէջ՝ նոյնպէս լինելով հանդերձ, անոնք, իրրեւ անբաժանօրէն կազմիչ տարրեր, իրարու համակիր, միմեանց օժանդակ և լրացուցիչ եղած են շարունակ, ազգին կենդանութիւնը և յառադիմութիւնը մշակող գործերու և հարցերու մէջ:

Այդ կցորդութիւնը հետեւանք եղած է անշուշտ ազգի հողիին մէջ նոյն իսկ զգացուած պէտքի մը և պատմական պարագաներու: Ո՛չ այդ պէտքը դադարած է այժմ զգալի ըլլալէ և ոչ այդ պարագաները փոխուած են. ընդհակառակն, երկու տարրերուն անհրաժեշտ յարակցութիւնը հրամայական է այսօր, որ եւ է առեւնէ աւելի, վասնզի մեր կեանքի թէ ներքին և թէ արտաքին ճակատներու վրայ, միշտ կան մեր գոյութեան սպառնացող՝ զմեզ տարանջատող վտանգներ, ու մենք միշտ պէտք ունինք իրարու, և պարտինք իրարու հետ ըլլալ:

Անոնք որ այս սերտ առնչութիւնը կ'ուզեն բացատրել, նկատի առած միայն մեր եկեղեցւոյ ազգային հանգամանքը, պէտք չէ մոռնան թէ Հայ եկեղեցւոյ առաջնութիւնը և ոգին իր ժողովուրդի նկատմամբ զերազանցօրէն կրօնական է: Ազգային է Հայ եկեղեցին ոչ թէ որովհետեւ, սկիզբէն յարած է քրիստոնէութեան, այլ որովհետեւ ընդունած է քրիստոնէութիւնը իբրև իր ազգին ճակատագրին բարեբարոյ աստուածային պարզեմբ: Այնքան նոյնացուած են իրարու հետ քրիստոնէական կեանքի և ազգութեան զգացումները, որ մեր խղճաւորներն առջև ոչ հայ լուսաւորչական հայը վաղուց դադարած է կարծես հայ ըլլալէ: Կարելի՞ է հետեւաբար առնել ազգային այդ ոգին հրաշագործած բխումներէն մին միայն և այն մասամբ լուր, և ազգայնականաւոր պատրանքն ունենալ...

Ինչ որ Հայ եկեղեցին ցարդ կատարած է ազգին կեանքին մէջ իբրև ազգային գործ, պահանջն է իր ոգին, որ պակասած է ու կը պակսի անտարաւ կոյս ոչ հայ Ազգային եկեղեցւոյ պատկանող կրօնական մեր միւս յարանուանութիւններուն ջով, մանաւանդ հայ կաթողիկոսներուն, որոնք իրենց ներշնչումը կը ստանան միշտ ուրիշ ոգիէ մը, որ խոժոռ կը նայի մերինին: Այսու չենք ուզեր ուրանալ անոնց հայ արեւելի իրաւունքը, այլ մատնանշելու իրականութիւն մը միայն, ազգայնականութեան զաղխութիւնը, որ անշուշտ ամէն բանէ աւելի հետեւանք է Հոռոմէական ապազգայնացնող, եթէ կ'ուզէք, զերազգայնական ոգւոյն որ դարձած է իրենց մէջ, և որուն դիմակաւելը սակայն անտեղիտալի հարկն է այլեւս ժամանակին և պահանջը, ներկայիս մանաւանդ, ազգային առողջ գիտակցութեան:

Ժամանակէ մը ի վեր մեզի համար ցաւալի անակնկալներ են լսել ու տեսնել մերագնէից ումանց համարումն ու հիացումը զխաւորաբար կաթողիկէ կղերին նկատմամբ, ընդդէմ մերոնց: Աններելի սխալ է վերջոսնել կամ անաւազել Հայաստանեայց եկեղեցին և անոր նուիրապետական ներկայացուցիչները՝ Հայ եկեղեցւոյ հետ կապ բաւական է իբրև հիմք ազգային աւելի բարձր գիտակցութեան և գիտակցական զատորոշման հասնելու՝ օտար զանգուածներէն: Այս մտայնութիւնը նախ արդիւնք է կրօնական կրթանքի պակասին: Կրօնական ու տոհմային դաստիարակութիւնը մեր մէջ ցաւալիօրէն տկար ու սոսմանաւորակ է: Գիտական քանի մը չոր ծանօթութիւններ, քիչ մը զրական շոշոկանք, անախնչ որ կը կազմէ ու կը զարդարէ մեր մտքին շինուածքը: Հայ հոգիի պահպանման համար անհրաժեշտ է կրօնական խոր կրթանք՝ սկսիլ ոչ միայն եկեղեցիէն, այլ նաև դպրոցներէն:

Ոգին որ կը ներգործէ մեր արդի սերունդին մէջ, պատճառ է անտարաւ կոյս որ այսօր աւելորդ նկատուին բաներ՝ որոնք ընկերային կրթութեան և յառաջդիմութեան շարախներ են իրականին մէջ: Մեր մտքի ազնուականները՝ կը մոռնան սրտին ազնուագոյն պահանջներ, առանց անդրադառնալու որ այս կերպով կը խամրի մեր ներքը անօտարանալի ժառանգութեան մը հողին վրայ բացուած ծալիկը՝ որ կրնայ մեր ամբողջ կեանքը խնկել կամ անուշել մեր բոլոր դառնութիւնները: Ուղեղի յաւակնութիւններով ուռած, ամենէն առաջ կը փորձենք վերջոսնել կրօնը, յաւակնելու աստիճան թէ կրօնական զգացումը անարդ տկարութիւն մըն է, տղայ մարդկութեան ծնունդ: Մեր այսօրուան դաստիարակութեան ազգած ներշնչումին հոյն է այդ՝ որ դպրոցական զրանգան-

ներու վրայէն սկսեալ կը փչէ մեր ճակտին, Կը սխալինք սակայն վասնդի այդ աւելորդ կարծուածը մեր անհատական ու ազգային կեանքի մեծագոյն պաշարն է դեռ:

Տխուր իրականութիւն է այսօր՝ թէ մեր մանուկներուն և մեր ժողովուրդին համար հաւասարապէս արժէք մը չունի մեր տուած կրօնական կրթութիւնը: Առաջինները ուրիշ պատրաստութիւններով կը զարգանան ու չեն ուզեր հին զիծերու վրայէն ընթանալ, իսկ ռամիկ տարրը սովորականին ու աւանդականին վրայ խորիսխ նետած՝ վեր չի վերցներ իր նայուածքը բացուած հորիզոններուն նայելու համար: Այս վիճակը ամենէն աւելի որո՞ւ մտահոգութիւն պարտի պատճառել, եթէ ոչ կ'ընեն, քրիստոնէական կրօնի կամ Հայ Եկեղեցւոյ պաշտօնէին, իր խզին և Աստուծոյ առջև պատասխանատու նկատուող այն անձին՝ որ Աւետարան կը քարոզէ: Սակայն մեր ժողովուրդին մէջ մշակուած չէ տակաւին պահանջուած հետաքրքրութիւնը կրօնքին նկատմամբ, և այդ է պատճառը որ զիտական տեսութեան պատառիկէ մը, ընկերային պարտադրուած սովորոյթէ մը և կամ այս ու այն թելադրանքներէ և մտայնութիւններէ ազդուած, հեղնական գնահատութիւններով մը ըսեն կրօնքին, տակաւին անոր սեմին հազիւ ոտք կոխած: Թեթիւ բարքի և ծանծաղ կրթութեան յայտնի նշանն է այս:

Տխուր է հոս խոստովանիլ որ մենք մեր ժողովուրդի կրօնական վիճակը թողած ենք բախտին: Ծիշդ ասոր համար անոնցմէ շատերու կրօնական համոզումները ոչ աւետարանական են իսկապէս և ո՛չ ալ կենսական, անոր համար մեր վրայ խուժող ազդեցութիւններու պատճառաւ ամենէն շուտ քայքայուողը մեր կրօնական հաւատքն է:

Կրօնքը՝ ինչպէս անհատին՝ նոյնպէս և ժողովուրդի մը մէջ անկախ և առանձին ապրող գորութիւն մը չէ՝. որչափ՝ մէկ կողմէ՝ իր ազդեցութիւնը գերազանցապէս ի գործ դնելով զաղափարներու, բարքերու, օրէնսդրութիւններու վրայ՝ բարոյական և մտաւոր զարգացման սատար մը կ'ըլլայ, նոյնչափ՝ միւս կողմէն՝ ինքն ալ կ'ազդուի ա՛յն միջավայրէն որուն մէջ կը շնչէ ու կը շարժի: Այնպէս որ եթէ իր շուրջը ներգործող ընկերային ամէն պայման համընթաց չլծակցի իրեն, ինքը ամենէն շուտ խամրող զգացումն է հոգիին մէջ:

Կազմակերպուած ու զգաստ հոգիներու մէջ արթնցնելու համար կրօնական զգացումը՝ յաճախ բաւական է մատնանիշ ընել քրիստոնէական առաքինութիւն մը, վշտի մը սփոփանքը, արդարութեան մը վճիռը, հոգեկան յաղթութիւն մը, կամ շիրմի մը վրայ շրջան ընող խաչի մը շուքը: Մարդկային ամէն սիրտ առաւել կամ նուազ ընդունակ է այդ զգացումին թաղարը ըլլալու, վասնդի մեզմէ իւրաքանչիւրի սրտի տախտակին վրայ անծանօթ մատներէ զիւրեք կան զրուած, կը բաւէ որ խնամոտ մատներ և կամ ժիր ու լուսաւոր հագիներ կարենան թափանցել անոնց խորհուրդին, յայտնաբերելու համար զայն մեզմէ մեզի:

Մեր եկեղեցին թերացած է իր այդ պարտականութեանը մէջ, մոռնալու աստիճան զայն: